

Кочукова Н. І.
Донбаський державний педагогічний університет

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЛЕКСИЧНОМУ СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

У статті розглянуто особливості функціонування термінологічної лексики в текстах різних галузей знання; визначено позамовні чинники, що впливають на активне використання іншомовної, розмовної та образної лексики в наукових текстах; встановлено нові тенденції в лексичному складі української наукової мови.

Ключові слова: українська наукова мова, науковий текст, терміни, терміносполуки, розмовна лексика, образна лексика.

Лексичний склад української наукової мови був об'єктом вивчення багатьох науковців, зокрема Г. М. Дядюри, Н. В. Зелінської, А. П. Коваль, Н. Ф. Непийводи, П. О. Селігея. Особливості лексики наукового стилю також описано в колективних працях українських лінгвістів (Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. – К., 1973; Сучасна українська літературна мова: Стилїстика. – К., 1973). Серед ґрунтовних досліджень, присвячених науковій лексиці, на особливу увагу заслуговує посібник І. М. Кочан “Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології” (К., 2013), в якому детально розглянуто специфіку міжнародних компонентів у науковій термінології сучасної української мови, порушено дискусійні проблеми оновлення українського фахового лексикону, пов'язані насамперед із гармонійним поєднанням тенденції до інтернаціоналізації з прагненням до збереження національної своєрідності.

Останнім часом українська наукова мова зазнала значних змін у доборі мовних засобів на всіх рівнях, зокрема на лексико-семантичному, який є найбільш чутливим до того, що відбувається в інформаційно-комунікативному просторі. Рухливість, динаміка словникового складу мови вирізняє її лексичний рівень з-поміж інших структурних рівнів – фонетичного й граматичного. Лексика розвивається постійно й безперервно, а в періоди трансформацій суспільства кількісні та якісні зміни найпомітніші. Тому постала нагальна потреба дослідити нові тенденції у використанні лексичних одиниць в українській науковій мові.

Мета цієї розвідки – визначити нові тенденції у вживанні певних груп чи шарів лексики в українських наукових текстах.

Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути особливості термінологічної лексики, яка функціонує в текстах різних галузей науки;

2) визначити позамовні чинники, що впливають на активне використання іншомовної, розмовної та образної лексики в науковій мові;

3) встановити нові тенденції щодо функціонування лексичних засобів у наукових текстах.

Наукова мова має помітні особливості в лексичній сфері. Саме вона містить у собі спеціальну лексику, яка взагалі непритаманна загальнонавчальній мові. Науковці зазначають, що для наукового стилю характерне вживання термінології, використання загальнонавчальних слів лише в одному з кількох притаманних їм у мові узагальненому значенні [4, с. 421]. Тексти наукового стилю перенасичені термінами як традиційними для української мови, так і іншомовними [2, с. 75]. Так, зокрема П. С. Дудик, поділяє лексику наукового стилю на дві групи: слова-терміни з різних галузей знань (лінгвістичні, математичні, хімічні, біологічні, суспільно-політичні та ін.) і загальнонаукові терміни [2, с. 76]. Якщо перша група лексики властива здебільшого власне науковому підстилю, то друга – науково-популярному й науково-навчальному. Варто зазначити, що найважливішим прошарком мови науки є загальнонаукова лексика (такі слова загальнонаукового вживання, якими послуговуються в різних галузях знання: *властивість, процес, значення, умова, тотожний*), яка покликана передавати інформацію, пов'язану з пізнавальною діяльністю людини. Вона є перехідною ланкою до термінології, з одного боку, і стилю наукового викладу – з іншого. Напр.: *“Тому одним із аспектів інтеграції України як відкритої господарської системи у глобалізовані світові економічні процеси є інтеграція в міжнародний ринок. Це викликає потребу осмислення того, від яких чинників залежить конкурентоспроможність робочої сили в економіці України, та які наслідки можливого дисбалансу між конкурентоспроможністю робочих місць і робочої сили”* /С. Панчишин, О. Сахарська/. Проте П. Селігей наголошує, що в науковому жаргоні зловживають універсальною лексикою – загальнонауковими та методологічними термінами, назвами категорій і родових понять (*кількість, операція, питання, причина, проблема, процес, розвиток, стан, ступінь, тенденція, умова, функція, чинник*). Проаналізувавши наукові тексти, учений довів, що поява цих слів нерідко впливає не тільки з потреби точно передати ідею та зміст розвідки, скільки з прагненням штучно нашпигувати виклад “ученими” термінами. Схоже, у такий сумнівний спосіб автори сподіваються “підвищити” теоретичну значущість своєї праці [7, с. 28]. Численні приклади такого зловживання трапляються насамперед у текстах суспільної тематики: *“Вдосконалення елементів системного підходу щодо просування нової марки товару передбачає необхідність переходу від традиційного до якісно нового підходу щодо формування цінової політики, тобто підходу, який забезпечить оптимальне співвідношення ціни та якості”* /В. О. Ониськів/; *“На сьогодні однією зі складових забезпечення*

динаміки зростання економіки України є впровадження інноваційної моделі розвитку” /Л. М. Кобушко, Е. І. Гусейнова/; заголовок статті “Особливості сучасних інтерпретацій змісту категорії “функція держави”” /С. Д. Гусарєв, І. І. Мотиль/; “Базова концепція, на якій повинна базуватися цінова політика виробника, – постійне вдосконалення товару, орієнтуючись на кінцевих споживачів, які надають перевагу продуктам високої якості” /В. О. Ониськів/. Як бачимо з прикладів, автори порушують одну з основних норм наукового мовлення – стислість та лаконічність висловлення без словесних надлишків. На нашу думку, основним призначенням загальнонаукової лексики має бути вдосконалення якості наукового викладу.

В українській науковій мові активною є тенденція до поповнення нової термінології. Так, наприклад, привертають увагу терміни й терміносполуки на позначення нових галузей мовознавства, що отримали розповсюдження останнім часом, – *лінгвометодологія, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія, політична лінгвістика, нейролінгвістичне програмування, міжкультурна комунікація, дискурсологія, паралінгвістика, неологіка, неографія*: “Отже, *лінгвометодологія* спрямована на з’ясування природи мови у співвідношенні зі свідомістю її носіїв, соціумом, культурою, дійсністю, комунікацією, процесами пізнання світу, а також на формування інструментарію, засад і способів опису й аналізу мови та її продуктів” /О. Селіванова/; “*Лінгвосеміотика* є маргінальною галуззю лінгвістики й семіотики, об’єктом дослідження якої є мовні знаки, що утворюють семіотичну систему” /О. Селіванова/; “Початок ХХІ століття в українському мовознавстві ознаменований бурхливим розвитком нових мовознавчих дисциплін – *неології, або неологіки та неографії, або неологічної лексикографії, тобто окремих напрямків лексикологічних та лексикографічних досліджень, об’єкт вивчення яких становить нова лексика і, ширше, будь-які нові явища (інновації) в мовній діяльності суспільства*” /С. Карпіловська/. Поява нових термінів зумовлена насамперед науково-технічним прогресом. Наука постійно рухається вперед, унаслідок чого з’являються й нові поняття, що потребують своєї номінації, відтак – і нових термінів. Напр.: “У новітніх наукових дослідженнях, які брали до уваги наявність Інтернет-ономастикону, окремим підрозділом ідеонімів було виокремлено *віртуалоніми* – власні назви віртуальних (комп’ютерних та інтернетівських) об’єктів, які поділяються на *комп’ютероніми* – власні назви денотатів, які пов’язані з роботою комп’ютером, та *інтернетоніми* – власні назви об’єктів, які пов’язані з Інтернетом. Саме до складу останніх включено *сайтоніми* – власні назви сайтів” /Зі статті М. Карпенка/.

Більшу частину української термінологічної лексики становлять слова іншомовного походження – грецизми, латинізми, англіцизми тощо:

кодифікація, фонема, деривація, ономазіологія, реформація, психіка, лактоза, афект, аутогемотерапія, проте українська мова, як і будь-яка інша мова, намагається укоренити у своєму складі також лексеми, утворені на питомому ґрунті: *книгознавство, землемір, водень, кисень, присудок, корінь, відрізок*. На думку К. Г. Городенської, “українська мова, як і багато інших слов'янських мов, упродовж двох останніх десятиріч зазнає потужного глобалізаційного тиску, що виявляється в інтенсивному запозиченні іншомовних слів до тих терміносистем, які в умовах світової динаміки почали активно розвиватися, у невпинному зростанні кількості нових слів та основ, що проникають до українського загальномовного та професійного вжитку. <...> Особливо яскраво це віддзеркалює українська термінологія. Як засвідчує нинішня термінологічна практика, вона виявилася беззахисною, беспорядною перед чужомовним тиском, бо репресивні заходи попередньої історії не сприяли формуванню свідомої і безперервної традиції утворювати терміни на національній основі. Саме тому терміносистеми української мови, суспільно-політична, інформатики, мистецтва, спорту та інші, сьогодні активно приймають нові запозичення, які нерідко дублюють наявні назви відповідних понять, пор.: *кастинг і огляд-відбір, секонд-хенд і товари, якими користувалися*. До національних відповідників, які пропонують деякі фахівці, помітне упереджене ставлення через їхній, мовляв, штучний характер або неточне відтворення суті позначуваного поняття. Унаслідок цього співвідношення між чужим і своїм у галузевих терміносистемах стає дедалі асиметричнішим” [1, с. 4].

Тенденція до надання переваги термінам, утвореним на українському ґрунті проступає сьогодні дедалі зриміше насамперед у мовознавчих текстах, лексична система яких зазнала найменшого тиску з боку англійської мови. Така тенденція зумовлена ще й, очевидно, прагненням авторів дбати про самобутній розвиток української мови у всіх її підсистемах, небайдужим ставленням до того, що відбувається в лексиці, зокрема й термінології. Напр.: *“Багатослів'я виникає внаслідок невміння чи небажання висловлюватися стисло”* /П. Селігей/, пор.: *багатослів'я – плеоназм*. Тоді як науковці з інших галузей знання використовують здебільшого запозичені терміни й терміносполуки: *“Мова очей і голос душі: невербальні засоби комунікування у творчості Лесі Українки та їх реценція”* /М. Зубрицька/, пор.: *комунікування – спілкування, реценція – сприйняття*.

Як зазначають учені, специфіка терміносистем у кожній галузі знань спричиняється до створення спеціальних мов, зрозумілих фахівцям тільки певної галузі. У зв'язку з цим науковий стиль часом звинувачують у надмірній книжності, штучності, вважають його вигаданим жаргоном, далеким від природної мови спілкування [4, с. 421]. Деякі сучасні дослідники

наукового стилю наголошують на кризовому та передкризовому стані наукового стилю. “Наукові тексти останніх 25-30 років, – пише Н. В. Зелінська, – засвідчують, по-перше, загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій; по-друге, паразитуючий на цьому тлі так званий вербально-термінологічний снобізм – свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі” [5, с. 13]. “У деяких наукових текстах, – зазначає П. О. Селігей, – надто в науковому жаргоні, спостерігаємо тенденцію до якомога більшого уникання звичайних слів і вживання натомість “розумної” лексики – тобто вигадування термінів для тих понять, які можна висловити простішими й уживанішими словами. Часто доходить до абсурду: автори спеціально шукають привід, щоб удатися до якогось терміна, хоч зі змісту праці видно, що доконечної потреби в цьому немає. У результаті з’являється нібито науковий текст, який густо рясніє незвичними висловами на зразок: *багатовимірні маніфестації, інтерпарадигматичний характер*” [6, с. 48-49]. Учений виділяє три лексичні тенденції, що перешкоджають науковій комунікації: 1) перенасичення тексту малозрозумілими й зайвими термінами; 2) невиправдане залучення термінів з інших, навіть не суміжних наук; 3) вигадування нових назв для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни [6, с. 48].

Останнім часом лексико-семантична система української мови зазнала великих змін під впливом перетворень у соціальній, політичній, економічній, науковій та культурній сферах держави. Неприйняття суспільної дійсності посприяло активному використанню емоційної, експресивної та оцінної лексики, що змінило співвідношення між стилістично нейтральними та стилістично маркованими лексичними засобами в різних функціональних стилях. Така тенденція певним чином позначилась і на науковому стилеві, бо науковій лексиці властиві ті самі тенденції, що й мові загалом. Напр.: *“Представники політичного русинства в Закарпатті галасують про якусь “українізацію” закарпатців і заплющують очі та затикають вуха, ніби не бачать і не чують, як духівництво Московського Патріархату наступає на одну з найоригінальніших ознак духовної культури закарпатців – місцеву вимову церковнослов’янських текстів”* /В. Німчук/; *“Журналістика у таких суспільно-політичних, соціально-економічних знедуховлених умовах починає втрачати дух “доброї новини” і чимраз більше грузне у сенсаційності, аморальності та дешевизні”* /Т. Хоменко/.

У сучасних наукових текстах дедалі помітнішою є тенденція до активного використання розмовних одиниць, що свідчить про свідоме прагнення науковців уникнути монотонності, досягти більшої виразності,

невимушеної інтонації. Напр.: *“Відтворювання логічних зв’язків – аж ніяк не дрібниця, а турбота ввічливого автора про свого читача”* /П. Селігей/; *“Тижневик відігравав в житті тодішньої української еміграції дуже поважну роль. По суті, він підтримував закордонний центр уряду Української Народної Республіки, що тоді перебував у Тарнові, але ставився доволі критично до невідрадної політичної ситуації та стосунків у цьому середовищі; виступав проти регіональної галицько-наддніпрянської **гризні**, давав статті, оповідання, хроніку українського й міжнародного життя”* /О. Богуславський/; *“Виробникам, щоб **втриматися на плаву**, недостатньо розробляти нові товари, їм необхідно уміло використовувати різні інструменти політики ціноутворення”* /В. О. Ониськів/.

В українській науковій мові автори все частіше вживають фразеологізми, перифрази, епітети, слова з переносними значеннями, бо відомо, що образність у науковій сфері є своєрідним допоміжним засобом. Досить часто образні засоби вживають для того, щоб пояснити наукові поняття внаслідок зіставлення таких понять зі звичайними, буденними, зрозумілими читачеві. На думку Г. М. Дядюри, *“незважаючи на тяжіння наукової мови до стереотипізації, індивідуальний стиль визначних науковців відзначається специфікою використання мовних одиниць загалом й образних засобів зокрема”* [3, с. 3]. Спостережено, що образність властива найбільше мовознавчим і літературознавчим текстам, напр.: *“Любителі навколослів’я, образно кажучи, їдуть у Полтаву через **Варшаву** або ж уподібнюються до дивака, який замість почухати потилицю рукою, силкується зробити це п’яткою”* /П. Селігей/; *“Запропонована тема дослідження – це один з численних **“незвіданих теренів”** літературної скарбниці, який належить до сучасної української культурної спадщини, що її відкриття та вивчення стає сьогодні вагомим елементом літературознавчого дискурсу”* /В. Романишин/. Дедалі помітнішими в українській науковій мові стають метафори. Унаслідок своїх семантичних, структурних і функціональних особливостей метафоричні одиниці реалізують цілу низку функцій у тексті. Зокрема, метафору використовують як засіб репрезентації наукових понять: *“Це підтверджує те, що наукова парадигма є, так би мовити, **своєрідною “парасолькою”**, під якою можуть перебувати методологічно різні напрями й течії”* /О. Селіванова/; *“Отже, термінологічний відповідник **“розмовна лексика”** – **криве дзеркало й розмовного стилю літературної мови**, оскільки відображає лише частку його лексичного складу”* /С. Бибик/.

Отже, досліджений матеріал свідчить про активну відмову вчених від консервативності у відборі мовних засобів вираження, широке залучення емоційно-оцінних елементів, розмовної лексики, образних засобів до наукових текстів, переважне використання іншомовних термінів, активне

термінотворення. Перспективним, на нашу думку, є детальне вивчення нових тенденцій у використанні морфологічних засобів української наукової мови.

Список джерел:

1. *Бибик С.* Стильова розмовна норма та розмовна лексика / С. Бибик // *Культура слова.* – Вип. 74. – 2011. – С. 59-65.
2. *Богуславський О.* До питання про роль політичної еліти в житті нації (на матеріалах українського еміграційного тижневика “Воля” (1919–1931) / О. Богуславський // *Вісник Львівського університету. Серія журналістики.* – 2013. – Вип. 38. – С. 4-10.
3. *Гусарев С. Д.* Особливості сучасних інтерпретацій змісту категорії “функція держави” / С. Д. Гусарев, І. І. Мотиль // *Науковий вісник КНУВС.* – Вип. 1. – 2009. – С. 18-27.
4. *Зубрицька М.* Мова очей і голос душі: невербальні засоби комунікування у творчості Лесі Українки та їх рецепція / М. Зубрицька // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавства.* – 2008. – Вип. 8. – С. 127-132.
5. *Карпенко М. Ю.* Прологомени інтернет-ономастики / М. Ю. Карпенко // *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна” : збірник наукових праць.* – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2014. – Вип. 44. – С. 116-119.
6. *Карпіловська Є.* Сучасна українська словотворчість та її відображення в неологічних словниках / Є. Карпіловська // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 3-10.
7. *Німчук В.* “Кодифікувати” нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! / В. Німчук // *Українська мова.* – 2013. – № 3 (47). – С. 3-27.
8. *Оницьків В. О.* Вдосконалення елементів системного підходу щодо просування нової марки товару згідно із залежністю “ціна – якість” / В. О. Оницьків // *Маркетинг і менеджмент інновацій.* – 2011. – С. 37-47.
9. *Панчишин С.* Конкурентоспроможність робочої сили у відкритій господарській системі України / С. Панчишин, О. Сахарська // *Вісник Львівського університету. Серія економічна.* – 2009. – Вип. 41. – С. 3-7.
10. *Романишин В.* Дебора Фогель у Львівському літературному контексті першої третини ХХ століття / В. Романишин // *Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ ім. Івана Франка.* – Дрогобич, 2011. – Вип. 26. Філологія. – С. 215-232.
11. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. *Селігей П. О.* Типи багатослів'я в наукових текстах / П. О. Селігей // *Українська мова.* – 2013. – № 4 (48). – С. 22-45.
13. *Хоменко Т.* Місійність журналістики: деонтологічний аспект / Т. Хоменко // *Вісник Львівського університету. Серія журналістики.* – 2011. – Вип. 35. – С. 62-71.

Л і т е р а т у р а :

1. *Городенська К.* Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. 9. – С. 3-9.
2. *Дудик П. С.* Стилістика української мови : [навч. посіб.] / П. С. Дудик. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2005. – 368 с.
3. *Дядюра Г. М.* Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Дядюра. – К., 2001. – 22 с.
4. *Єрмоленко С. Я.* Науковий стиль // Українська мова : Енциклопедія / С. Я. Єрмоленко ; [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблик та ін.]. – 3-є вид., змін. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 421-422.
5. *Зелінська Н. В.* Який він, науковий стиль? / Н. В. Зелінська // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 13-17.
6. *Селігей П. О.* Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48-61.
7. *Селігей П. О.* Типи багатослів'я в наукових текстах / П. О. Селігей // Українська мова. – 2013. – № 4 (48). – С. 22-45.

Кочукова Н. И. Новые тенденции в лексическом составе украинского научного языка.

В статье рассмотрены особенности функционирования терминологической лексики в текстах разных сфер знания; определены внеязыковые факторы, которые влияют на активное использование заимствованной, разговорной и образной лексики в научных текстах; установлены новые тенденции в лексическом составе украинского научного языка.

Ключевые слова: украинский научный язык, научный текст, термины, терминосочетания, разговорная лексика, образная лексика.

Kochukova N. I. New trends in lexical structure of ukrainian scientific language.

The peculiarities of functioning of terminological vocabulary in the texts of various branches of knowledge are considered in the article; extralinguistic factors that influence the active use of foreign, colloquial and figurative vocabulary in scientific texts are defined; new trends in lexical composition Ukrainian scientific language are also specified.

Keywords: Ukrainian scientific language, scientific text, terms, term-compounds, colloquial vocabulary, figurative vocabulary.